

ա) կրկնաստեղծությունից և ստեղծյալ գուգահեռությունից՝ չեզոք սեռ,

Լեզվի պատմական զարգացման ընթացքում կատարվող սեռային տեղաշարժերի ժամանակ կրկնասեռ բայերը կա՛մ կորցրել են գրաբարում առանձին սեռային նշանակությամբ արտահայտվող բառիմաստ/ներ/ը, կա՛մ վերջին/ներ/ս արտահայտել են մոդ բառաձևով: Բառաձևի անջատումը սովորաբար պայմանավորված է մույն-արմատ ածանցավոր բայի զուգահեռ գործածությամբ: Որպես կանոն՝ ածանցավոր բայն արդեն կրկնասեռ չէ, ինչը, բայածանցների ակտիվ գործածության շնորհիվ, խթանում է կրկնասեռ բայերի իմաստային դաշտի բեռնաթափումը:

Տեղեկանալ կրկնասեռ բայը զրաբարում զործածվում է *տեղեկացուցանել* բայի հետ (ՆՀԲ,Բ,864,ԳԲ,Բ,553,ՀԲԲ,Դ,399): Կրկնասեռությունը պայմանավորող նշանակություններն են 1.Տեղյակ դառնալ, տեղեկություն առնել, ծանոթանալ մի բանի, իմանալ: 2.Հմտանալ, վերահասու քինել, տույզ սովորել: Համեմատները պատճառական բառի իմաստների հետ՝ 1.Տեղյակ դարձնել, ծանոթացնել: 2.Տեղյակ պահել, իմաց տալ, հաղորդակից դարձնել, հայտնել:

Արշավել բայը գրաբարում ունի սեռային գուգահեռություն՝ չի-գնալ, վագել, հարձակվել, ասպատակել, նր- արշավեցնել /ՆՀԲ, Ա370, ԳԲ, Ա218, ՀԲԲ, Ա277/: Հենց գրաբարում առանձին գործածություն ունի *արշաւեցուցանել* ածանցավոր բայը: Պարզ ժրամաբանությամբ այս պարագայում բայը կորցնելու էր ներգործական սեռի գուգահեռությունը: Նույնը պետք է ասել *լսել, մտածնալ, ցամաքել, փայլել, հաճել, անզուական* և սեռային գուգահեռություն ունեցող *արտափայլել, բանդագուշել, ճգնել, ճնայել* պատ-

կառել ու բազմաթիվ այլ կրկնաստեղծության մասին, որոնք գրաբարում ունեցել են - ուցան ածանցով զուգահեռաբար գործածվող տարբերակ: Վերջինիս նշանակությունները, ինչպես նշեցինք, համընկել են կրկնաստեղծության մեկի իմաստներին: Մեռային փոխանցումների արդյունքում արդի հայերենի բառապաշար մուտք են գործել չեզոք սեռի պարզ և ներգործական սեռի ածանցավոր բայերը:

Շատ դեպքերում նշված իմաստափոխության հետ մեկտեղ բայը կորցրել է նաև չեզոք սեռի որոշ իմաստներ, որոնց կապը բայի հիմնական նշանակության հետ /արդի լեզվամտածողությամբ/ չափազանց թույլ է եղել, ինչպես, օրինակ, *ճգնել* բայի՝ «նահատակվել, մրցել», «նպել բայի» «ստիպվել», «հարկադրվել», «հոգ տանել», «ճիգ գործադրել», *պատկառել* բայի՝ «զգուշանալ», «ուշադիր լինել» իմաստները և այլն:

Գրաբարում բավական մեծ թիվ են կազմում զուգահեռաբար Ե և Ի լծորդություններին պատկանող բայերը, որոնք արտահայտել են և՛ ներգործական և՛ չեզոք սեռի նշանակություն (երկարել/երկարիլ, մարել/մարիլ, խամրել/խամրիլ, խռովել/խռովիլ և այլն): Ի լծորդության վերացման հետևանքով այս բայերն այժմ հանդես են գալիս միայն մեկ ձևով՝ Ե լծորդությամբ: Դրանց մի մասը պահպանում է կրկնաստեղծությունը. շարունակում է գործածվել և՛ որպես ներգործական, և՛ որպես չեզոք սեռի բայ, սակայն ավելի սովոր խումբն անցել է միաստեղծության: Քննարկենք սեռային փոխանցման երկրորդ՝ սեռային զուգահեռությունից ներգործական սեռ ուղղությունը:

Ինչպես գիտենք, գրաբարում կրավորական և ներգործական սեռի շատ բայեր ունենին ընդհանուր վերջավորություններ: Այս կարգի բայերի սեռը որոշվում էր համատեքստի մեջ, այսինքն՝ բայիմաստով: Այս համագամանքը ցույց է տալիս, որ գրաբարում բայաստեղծությունը որոշելու ձևական հատկանիշներն արդեն կորցրել էին իրենց սկզբնական իմաստները: Հայոց լեզվի զարգացման ավելի վաղ շրջանում բայաստեղծություններն ունեցել են իրենց ձևական արտահայտությունները՝ ներգործական և կրավորական իմաստ ունեցող ածանցները, որոնց կորստի հետևանքով էլ, ինչպես նշեցինք, բայի սեռի քերականական կարգի դրսևորման մեջ վճռական դեր սկսել է կատարել բայիմաստը:

Հայոց լեզվի զարգացման ընթացքում այդ անորոշությունը վերանում է, և ստեղծվում է կրավորական իմաստ արտահայտող մոտ՝ 4/ ածանցը, որով որոշվում է կրավորակերպ խոնարհումը, և տարբերվում են ներգործական և կրավորական սեռի բայերը: Այդ ածանցն առաջանալուց հետո հայոց լեզվի բայասեռի դրսևորման մեջ առաջատարը դառնում է ձևական հատկանիշը: Ներգործական սեռի բայերը արդի հայերենում ընդունում են 4/ածանցը և վերածվում կրավորականի:

Այսպիսով, սեռային զուգահեռությունից ներգործական սեռ անցում կատարած բայերը, եթե արդի հայերենում պահպանում են չեզոք սեռի նշանակությունը, ապա այն արդեն արտահայտում են 4/ ածանցի միջոցով. Օրինակ՝ *Քաջալերել* բայը գրաբարում ունի սեռային զուգահեռություն (ՆՀԲ, Բ, 983, ԳԲ, Բ, 623, ՀԲԲ, Դ, 551). *Քաջալերիմ*- նր.-1. Միբու տալ, խրախուսել, հորդորել, մխիթարել: *Քաջալերիմ*-չբ.-1. Սրտապնդվել, համարձակություն ստանալ, արիամալ: Արդի հայերենում «քաջալերել» բայը նր է՝ 1. Միբու տալ, 2. խրախուսել, 3. քաջալերիչ դիրք բռնել, 4. Հավանություն տալ իմաստներով: Կրավորական, ինչպես նաև չեզոք սեռի համար ժամանակակից հայերենում գործածվում է «քաջալերվել» բառաձևը՝ «խրախուսվել», «հավանություն ստանալ» նշանակություններով (ԱՀԲԲ, Բ, 1554): *Կազդուրել* բայը՝ նր-գորացնել, ուժեղացնել, ուռքի կանգնեցնել, *կազդուրիմ*-չբ-գորանալ, ուժեղանալ, քաջալերվել (ՆՀԲ, Ա, 1030, ԳԲ, Ա, 618, ՀԲԲ, Բ, 359): Արդի հայերենում «կազդուրել» բայը ներգործական սեռի է՝ 1. Առողջությունը վերականգնել, 2. Ապաքինել, գորություն տալ, 3. փխբ. Հոգեպես ամրացնել, քաջալերել իմաստներով: «Կազդուրվել» բայն (կբ., չբ.) ունի «ապաքինվել», «քաջալերվել» նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Ա, 666):

Այս բառախմբի մեջ են մտնում *ալլալեղ, ալեկոծել, ուղևորվել, տատանել, ընդմիջել, քել, մրրկել* և այլ բայեր, երբ բայիմաստը չի փոփոխվում, իսկ գործողության բնույթի փոփոխման դեպքում *վ* ածանցի միջոցով արտահայտվում է չեզոք սեռի գաղափար: Քերականական ձևի և իմաստի համապատասխանության համաբանությանը հիմնադրեմյան շատ բայեր սեռային գույնի տարբերությունից միասեռության անցնելիս ևս կորցնում են մաս այն բայիմաստները, որոնք արդիականեմյան լեզվամտածողությանը չի կարող գտնվել տվյալ բայի իմաստային դաշտում:

Խրախուսել բայի ներգործական սեռի նշանակություններն են՝ 1. Քաջալերել, սրտապնդել, չեզոք սեռինը՝ 1. Խրախուսի ձայն բարձրացնել, խրթխտաբար գոչել, խիզախել: 2. Քաջալերվել, վստահել, ապավինել, ուրախ սրտով հուսալ (ՆՀԲ, Ա, 991, ԳԲ, Ա, 595, ՀԲԲ, Բ, 308): Արդի հայերենում *խրախուսել* բայն ունի «քաջալերել», «ազնվել», իսկ *խրախուսվելը*՝ «քաջալերվել», «ազնվել» նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Ա, 613): Ինչպես տեսնում ենք, գրաբարյան շատ նշանակություններ բայը կորցրել է, ինչի հետևանքով բայի ներգործական և չեզոք սեռի իմաստները որևէ այլ առումով չեն տարբերակվել: *Հաղորդել* բայը ներգործական սեռի նշանակություններն են 1. Հաղորդակից դարձնել: 2. Հաղորդություն տալ, իսկ *հաղորդիմ* չեզոք սեռ բայի նշանակությունները՝ 1. Հաղորդակից փնել, հաղորդակցվել: 2. Ձուգավորվել: 3. (եկել.) Հաղորդություն ստանալ (ՆՀԲ, Բ, 9, ԳԲ, Բ, 16, ՀԲԲ, Գ, 18): Արդի հայերենում բայը ձեռք է բերել բազմաթիվ նոր իմաստներ՝ 1. Իրազնել, տեղեկացնել: 2. Հայտնել, հայտարարել: 3. Վերապատմել: 4. Ասել, մատնել: 5. Տալ, օժտել մի բանով: 6. Եթերում տարածել: 7. Ըարժումը փոխանցել մի բանի: 8. Փոխադրել (հոսանքը): 9. (եկել.) Հաղորդություն տալ (ԱՀԲԲ, Ա, 736): Այս բազմիմաստության մեջ տեղ չի գտել գրաբարյան «զուգավորվել» նշանակությունը: Նույնը պետք է ասել *նահատակել* բայի գրաբարյան «մրցել», «մրցակցել» (ՆՀԲ, Բ, 403 ԳԲ, Բ, 269, ՀԲԲ, Գ, 439), *գայթակղել* բայի՝ «փախչելով ապաստանել» (ՆՀԲ, Ա, 526, ԳԲ, Ա, 307) նշանակությունների մասին և այլն:

Այսպիսով, այն բայերը, որոնց նր. և չր. իմաստներն ըստ էության չեն տարբերակվել (օրինակ՝ *ալեկոծել, մրրկել, հաստատել...*), արդի հայերենում գրաբարյան Ի լծորդի փոխարեն ստանում են *վ* ածանցը, իսկ այն բայերը, որոնք ունեն բուն բայ-իմաստի հետ թույլ կապ ունեցող նշանակություններ, համաբանության ուժով կորցնում են դրանք, որպեսզի բայի իմաստային դաշտում ակնբախ տարբերակում չառաջանա: Գրաբարում կան բազմաթիվ բայեր, որոնք սեռային գույնի տարբերությամբ արտահայտել են միանգամայն այլ իմաստներ: Այս բայերն իհարկե չէին կարող խուսափել Ե-Ի լծորդությունների պատմական միավորումից: Հետաքրքիր է այս բայերի ներգործական սեռ կատարած անցումը: *Խանձել* բայի գրաբարյան իմաստներն են՝ -նր. - 1. Այրել: 2. Տաքությամբ կիզել: 3. Խարանել: *Խանձիմ* - չր. - 1. Սաստիկ փափագել մի բան, տոփալ: 2. Մի վատ բան տվորել (ՆՀԲ, Ա, 921, ԳԲ, Ա, 554, ՀԲԲ, Բ, 239):

Արդի հայերենում *խանձել* ներգործական բայն ունի 1. Առարկայի մակերևույթը քեթևակի այրել: 2. Առարկայի վրայի խավը այրել: 3. Չհնձած խոտը այրել: 4. Կիզել: 5. Ջերմությամբ չորացնել: 6. Արևահար անել: 7. (փխր.) Հոգեկան ցավ պատճառել: 8. (փխր.) Կարտառով տոչորել նշանակությունները (ԱՀԲԲ, Ա, 562): Հենց այս բա-իմաստները *վ* ածանցի օգնությամբ արտահայտում են թե՛ կրավորական, թե՛ չեզոք սեռի իմաստներ. «այրվել», «կիզվել», «խանձվել», «տոչորվել», «արևահար լինել» և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, գրաբարյան չեզոք սեռի նշանակությունները չեն պահպանվել: *Վանել* բայը գրաբարում ունի նր. - 1. Քշել, վռնդել, խեռացնել, չր. - Կռվել, պաշարել իմաստները (ՆՀԲ, Բ, 783, ԳԲ, Բ, 501, ՀԲԲ, Դ, 299): Արդի հայերենում բայը կորցրել է չեզոք սեռի իմաստները. «վանվել» բայն ունի «վռնդվել», «արտաքսվել» նշանակությունները, այսինքն՝ նույն ներգործական սեռի հիմնական իմաստները՝ *վ*

ածանցով (ԱՀԲԲ, Բ, 1358): *Դյուբել* բայը կորցրել է գրաբարյան «գուշակություն անել» չեզոք սեռի նշանակությունը (ՆՀԲ, Ա, 629, ԳԲ, Ա, 373, ՀԲԲ, Ա, 525, ԱՀԲԲ, Ա, 304/, որով (ան)ել բայը արդի հայերենում բազմիմաստ է, բայց կորցրել է գրաբարյան «լացուկոծ անել», «տորալ» իմաստները (ԱՀԲԲ, Բ, 1132), *գումարել* սեռային գուգահեռություն ունեցող բայն էլ կորցրել է չեզոք սեռի 1. Կռվի գումարվել, կռվել, բախվել: 2. Կռչ գալ: 3. Ըփոթված մնալ՝ իմաստները (ՆՀԲ, Ա, 579, ԳԲ, Ա, 340, ՀԲԲ, Ա, 468) և այլն:

Փաստերը վկայում են, որ հայերենի պատմական զարգացման ընթացքում կատարված սեռային փոխանցումները ոչ միայն քերականական իմաստն ու առ իմաստի դրսևորման միջոցները՝ ձևային արտահայտությունները սերտորեն առնչակցել են միմյանց հետ, այլև որոշակի համակարգման են ենթարկել բայիմաստները: Անկախ ցույց տված գործողության բնույթից՝ ցանկացած բայ ունի որոշակի իմաստային դաշտ, որը փոփոխության է ենթարկվում տվյալ լեզվով խոսող հանրության լեզվամտածողության փոփոխության հետ: Գրաբարի համեմատությամբ արդի հայերենում քերականական ձևի և իմաստի համապատասխանեցման ուժեղ միտում է նկատվում, ինչի հետևանքով քերականական մեմարժեքության (տվյալ դեպքում՝ միասեռության) անցած բայերը կորցնում են բայի գլխավոր իմաստի հետ թույլ կապ ունեցող նշանակությունները: Եթե բայը ներգործական սեռի է, ապա /լ/ ածանցով կարող է վերածվել կրավորական, որոշ դեպքերում նաև՝ չեզոք սեռի բայի: Այս պարագայում տարբերակիչ դեր է ստանձնում ձևական հատկանիշը՝ ածանցը, և ոչ թե միանգամայն այլ, բայի գլխավոր իմաստից զգալիորեն տարբերվող նշանակությունը:

Այսպիսով, գրաբարի քերականական համակարգում շատ են կրկնասեռ բայերը, որոնք բառարանային մեկ բառույթի մեջ համատեղում են քերականական երկու սեռի գաղափար: Մեծ թիվ են կազմում նաև սեռային գուգահեռություն ունեցող բայերը, որոնք երկրորդ քերականական սեռի գաղափարն արտահայտում են լծորդի փոփոխմամբ: Հետաքրքիր է, որ գրաբարում հաճախ կողք կողքի գործածվում են թե՛ կրկնասեռ, թե՛ նույնարմատ միասեռ ածանցավոր բայերը: Այս բայերի ձևի և իմաստների մեջ կատարված փոփոխությունները գրաբարից արդի հայերեն անցնելու ճանապարհին բերում են քերականական մեմարժեքության: Կրկնասեռությունից և սեռային գուգահեռությունից միասեռության անցմանն օժանդակել են բայաժանցները, մասնավորապես՝ կրկնասեռությունից չեզոք սեռ անցման պարագայում *ուցան* ածանցը, իսկ կրկնասեռությունից ներգործական սեռ անցման պարագայում՝ *վ* ածանցը:

ՀԱՍՏԱՈՒՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԱՀԲԲ - Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. հ. 1, 2, Եր., 1976:
2. ԳԲ - Ռ. Ղազարեան, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000:
3. ԳԲԲ - Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան, Եր., 2003:
4. ՀԱԲ - Հ. Աճառյան, Հայերենի արմատական բառարան, հ. հ., Ա-Դ, Եր., 1971-1979:
5. ՀԲԲ - Ստ. Մախասեանց, Հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1944-1945:
6. ՄՀԲ - Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, հ. Ա, 1987, հ. Բ, 1992, Եր.:
7. ՆՀԲ - Նոր բառգիրք հայկազնան լեզուի, հ. 1, 1979, հ. 2, 1981, Եր.:
8. յր- չեզոք սեռի բայ
9. նր- ներգործական սեռի բայ

АФФИКСАЦИЯ – ФАКТОР ГРАММАТИКО-СМЫСЛОВОГО ИЗМЕНЕНИЯ ГЛАГОЛОВ

___ Резюме ___

___ Г.Закян ___

В статье исследован параллелизм тех древнеармянских залоговых и двузалоговых глаголов, которые в результате аффиксации в современном армянском языке потеряли грамматическую разнозначимость. На процесс перехода двузалоговых глаголов в однозалоговые в большой мере оказали влияние глагольные аффиксы "նւցի" и "լ".